

*Civilization Boundaries
Цивилизационни граници*

ПОСТСОЦИАЛИЗМЪТ КАТО ВИЕНСКО КОЛЕЛО (Политико-геронтоложко есе)

Маргарита Карамикова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме. Статията представя първите резултати от пилотно проучване в областта на *социалната геронтология*. Проследени и анализирани са ключовите характеристики на две групи пенсионери в постсоциалистическия период (столичен град – малко градче), произхождащи от коренно противоположни по позиция в обществото семейства (комунистически елит – средна ръка селяни). Коментирани са груповите стратегии за осигуряване на определен начин на живот в променените след 1989 г. условия. Специален акцент е поставен върху политическото влияние, което членовете на двете групи оказват в локалното си пространство.

Keywords: social gerontology; post-socialist period; political influence; anthropology

Преди половин век, през месец март 1967 г., излиза сензационната за времето си статия на Маргарет Кларк „Антропология на остаряването, ново поле за изследвания на културата и личността“ (Clark, 1967). Културно определените и социалните проблеми на застаряващата бяла раса стимулират учените от различни научни полета в социално отговорните страни да развиват своите изследвания в направление, което най-общо би могло да се определи като (*културна* или *социална*) *геронтология*. Загрижен за своето непосредствено бъдеще, Европейският съюз определи 2012 г. за Европейска година на активния живот на възрастните хора и солидарност между поколенията. Съдейки по множеството публикации, допускам, че западноевропейските ни колеги са били подсецани и финансово стимулирани да развиват своите проучвания далеч преди тази година. Случайно разбрах за това по време на приятен разговор с бивша колежка, която чертаеше изследователските си планове, насочени извън българската академична система. Дори най-бегъл преглед на публикуваното през последните години сочи, че българската етнология пропуска възможността да се включи с изследвания в това вече разработено поле. По време на разговора си дадох сметка, че вече имам регистриран сериозен обем от емпиричен етноложки и визуално-антроположки материал за две много

различни групи в пенсионна възраст. Структурата на бъдещите въпроси, както и работните хипотези, се очертаха ясно. Това обаче беше време на генерални промени и в кариерата, и във фамилията ми живот, така че евентуалната статия по темата, както и една много години отлагана монография трябваше да почака.

Импулс да проиграя теренните материали в текст, ми даде поканата да почета със скромен академичен дар 60-ата годишнина на доц. д.н.к. Веселин Тепавичаров. Не, това не се дължи на факта, че с „бате Веско“, както неформално го наричаме, в една и съща година влязохме в ново летоброене, или казано по друг начин, че сравнително по-отблизо гледаме към старостта¹⁾. Причината е в куража на Веселин Тепавичаров да развива политическата антропология като част от етноложката наука в България, създавайки успешна школа. В блестящо защитения си голям докторат той представя няколко обективно възрастово определени групи, които ярко присъстват в публичното политическо пространство (Тепавичаров, 2016). За това отворих старите файлове с теренни материали и засрещнах антропологията на остаряването с политическата антропология, както е прието да се назовават науките днес.

Проблемът

Вътрешнопартийният преврат на 10.11.1989 г. отвори пространство за промени, което вече 27 години не е названо еднозначно (Карамикова, 2013). Генерациите в работоспособна или в пенсионна възраст бяхме изправени пред много сериозно предизвикателство, както в приказките, които ни пееше в социалистическата младост Висоцки: „Иди, не знам къде, вземи – не знам какво...“ и изобщо – оправяй се! Бързото срутване на декларирано социалната система засегна най-тежко и неморално мнозинството от пенсионерите – нашите родители, които в по-голямата си част искрено вярваха, че са безкористни строители на социализма. Известен шанс за развиване на успешна стратегия на оцеляването за повечето от тях, които, увлечени от социалистическия модернизационен проект, бяха мигрирали от селата към големите градове, даваше завръщането на село. „Завръщане към корените“, „гледане на възрастни родители“ – това бяха магическите формули, чрез които те обясняваха напускането на градските апартаменти с централна топлофикация и завръщането към овехтелите селски къщи без баня, с външна тоалетна... Апартаментите оставаха за децата или пустееха²⁾. Всъщност опитите на съвсем неумели в земеделието граждани да реагират на множеството хранителни кризи от 80-те години нататък чрез някакви „селскостопански дейности“, днес ни изглеждат като първични реакции на страха за следващото поколение. Днешните биоексперименти на новите субурбанизирани, сред които гордо се строявам и аз, изглежда, са отговор на същите първични инстинкти³⁾.

По силата на тогавашното законодателство те много скоро бяха последвани от младите пенсионери – родените около „свободата“ (1944 г.) офицери, служили в армията или в народната милиция⁴). Именно те, младите пенсионери, са едната група, която наблюдавах отблизо в малко балканско градче между 1991 и 2012 г. Родени в западащите поради социалистическата модернизационна политика села, за всички тези активни и умни мъже най-непосредствената и добра възможност за социална реализация е била влизането в силовите структури (армия или милиция). Тази група от 8 събеседници е определена по полов признак. Те всички са мъже. Близкото ми познанство със семействата им ми позволи да наблюдавам и по-късно пенсиониралите се техни съпруги.

Втората група, макар и да принадлежи към същата възрастова кохорта, е коренно различна. Тя се състои от столичани, родени в семействата на тогавашната социалистическа номенклатура от средния ешелон. Възможностите пред седмината респонденти от тази група са били, на пръв поглед, неограничени. Без да претендирам за представителност на извадката, все пак подчертавам, че повечето от тях са (били насочени, уредени) учили във Висшия икономически институт (ВИИ) „Карл Маркс“ във важни специалности, като макроикономика (както го формулират днес). Казано по друг начин: 4 мъже и една жена са били програмирани да бъдат началници – например на голям и уникален столичен магазин. Другите двама са журналистка и инженер. За тях зная от многобройните разкази и от всекидневното (телефонно) общуване в мое присъствие с последващи коментари на една от дамите, свързана с наблюдаваната (опосредствано) група в рамките на работните седмици за година и 3 месеца (2010 – 2012 г.). Те всички живеят в столицата и нямат нито имот, нито намерение да се преселят където и да било в провинцията. Те всички са останали безработни през 90-те години на XX век поради закриването на работните им места и живеят в домовете на възрастните си родители.

Кратко за методиката

Въвеждането на двете трудно сравними групи поставя под въпрос релевантността на събраната емпирична информация. Продължителни във времето свободни разговори и включено наблюдение в делника и празника при първата група (по време на летните ми ваканции – до голяма степен и с използване на метода на авторефлексията); малко над една година интензивно наблюдение на реакциите и регистриране на разговорите с ключов информатор при другата група. Потенциалното компрометиране на сравнимостта на данните струва ми се е избегнато от интензивността на регистрацията на случки и рефлексии в рамките на осемте часа в работните дни месеци наред, което позволява плътно описание във втория случай (*thick description* по Geertz, 1973). Тази методическа еквилибристика е предопределена до го-

ляма степен от общоевропейското пренебрежение към хуманитарните науки и синхронно липсващото финансиране на изследвания в България. Бих по-мечтала за достатъчно финансиране на разгърнат изследователски проект, чрез който да задълбоча интервютата и наблюденията си в по-широк географски и социален ареал, но ми е достатъчно, че мога да поставя въпроса и да отворя поле за дискусии. За да успокоя уважаемия читател в научната си коректност, ще отбележа, че и в първата група съм въведена от ключов информатор и често получавах и анализирах информация, пречупена през неговия опит.

В крайна сметка, обединяващ е методът на личните истории. За всеки от лично или задочно наблюдаваните членове на двете групи имам подробна лична история, разположена в скалата на времето.

Следващият важен методически капан е в това, че изследваните две групи не са представителни за генерацията си, а по-скоро очертават два диаметрално противоположни сегмента. Не разполагам с данни какъв процент от родените около 1944 г. мъже са развили кариера в армията или в милицията. Не разполагам с данни какъв процент от социалистическата номенклатура представляват децата на онези, които не са получили „куфарчета“⁽⁵⁾ в началото на 90-те години на XX век. Извън изследването остават онези, които емигрираха пак тогава. Нямам непосредствени наблюдения над групата, която възстанови в някаква степен икономическата справедливост след въвеждането на законите за реституцията. По дългите си пътища из Родопите и в различни етнически определени градски махали интервюирах „набори“ на изследваните две групи, но обемът и характерът на материалите ми не позволяват по-обобщаващи изводи. Ще се задоволя с това, че предлагам микроизследване на две групи от пьстрата палитра на постсоциалистическото ни общество.

Трудностите на методологията

Тъй като антропологията е дисциплина, която има за цел да опише, обясни и контекстуализира социалните промени, в последните години се нароиха изследвания на динамиката на икономиката и на трудовия пазар в Централна и Източна Европа⁽⁶⁾. Приемам тезата на Джейн Робинс-Рушковски, че антропологичните изследвания на икономиката и на труда допринасят за обясняването на трансформациите в индивидуалната траектория, социалните отношения и институциите, но схематизират живота на отделните личности (Robbins-Ruszkowski, 2014: 37). Навлизането в пенсионна възраст предполага преосмисляне и промени в позициите на личността в семейството, в родствения и в приятелската мрежа и в различните нива на макрообществото. То зависи до известна степен от културните нагласи и от конкретната държавна политика, но в периоди на сериозни обществени промени тези фактори не бива да бъдат свръхфаворизирани.

Смятам, че е опростителско и неточно да се поставят всички хора от постсоциалистическите страни в пенсионна възраст в една и съща категория и да се третира като хомогенна, бедна, непременно социално изключена група⁷⁾. Тази опасност наблюдавам в преобладаващия брой изследвания на старостта в съвременна Русия. Изследванията на стареенето в постсоциалистически контекст на територията на бившия СССР се фокусират най-вече върху социалните му измерения (Chudakova, 2017). Макар че социалното изключване на възрастните хора преди всичко се дължи на финансови причини (Belyaeva, 2006), тяхната маргинализация отразява и оспорваната роля на съветското минало (Parsons, 2014, Robbins-Ruszkowski, 2013), и безрезультатността на съветските форми на социализация, които водят до социална изолация и липса на грижа (Parsons, 2014: 10 – 11). Възрастните хора в днешна Русия заемат парадоксална позиция: тяхното минало, свързано със Съветския съюз, официално се оценява от държавата символно и донякъде финансово. В същото време, както твърди Мелиса Калдуел, това валоризиране е до голяма степен теоретично (Caldwell, 2007). Разпознаването и ритуалното показване на възрастни хора – напр. по време на парадите в Деня на победата, се противопоставя на усещането на мнозинството пенсионери, че са изоставени от всички. Звучи много познато, но недостатъчно описва действителността.

До момента не съм срещала изследвания, които да показват успешни стратегии за живот в пенсионна възраст в постсоциалистическите страни. Струва ми се, че изборът научният интерес да се фокусира върху социалното изключване и маргинализация на възрастните хора, е част от стабилизирането на традиционната стигма на социализма и екзотизирането на постсоциалистическите страни. Бедните и нещастни пенсионери всъщност са очакван резултат от живот, протекъл във времето на социалистическия строй. Техен антипод са постоянните или „прелетни“ възрастни жители на Флорида, САЩ. Далеч съм от мисълта, че пенсионерите в България, като цяло, получават възможност за достойни старини. В същото време, генерализирането и извеждането само на един аспект от действителността влиза в противоречие със схващането ми за научност. Интуицията ме води към по-близко вглеждане в избраните групи не само за да се противопоставя на монохромната картина на постсоциалистическата старост, а за да поставя пред евентуалните млади читатели важен изследователски и етичен научен проблем.

Офицерите от запаса от градчето Z

Никога не бих помислила за X като за офицер от запаса, ако не изследвах плътно, години наред, един новопоявил се местен празник (Karamihova 2016). Всеки нов актьор в тази политическа (откровено предизборна) конструкция, наметнала булото на ерата на автентицизма (Dox, 2011), бе важен и аз снимах

ли снимах с новопридобитата свобода на дигиталния си фотоапарат. Така попаднах на шатрата на запасните офицери.

Познавах мнозина от мъжете, които всъщност са част от „запасното войнство“, но за мен това бяха роднини и познати, които просто са били военни или милиционери, както други бяха учители, акушерки и пр. Действително, в рода на майка ми има запасни офицери и от армията, и от милицията. Впечатлявало ме е уважението към постигнатия чин, когато е коментиран някой роднина, а един комшия зная само като „Полковника“. Давам си сметка, че никога не съм се питала за малкото му име. Във времето на редовната наборна военна служба тези мъже бяха много важна „връзка“ за всяко семейство, в което растеше донаторник, но тази тема тепърва ще бъде изследвана. От детството си помня и специалното отношение към съпругите на офицерите. Всички те, макар и гледани като жени с по-висок социален статус, имаха своята кариера и позиция в обществото, но струва ми се, техният социален капитал бяха именно връзките на съпрузите им.

Всички мъже, които са намерили професионална реализация в армията или милицията, произлизат от „прогресивни семейства“. Ще рече, родителите им не принадлежат към селската беднота, но не са и заможни. Нито едно от техните семейства не влиза в графата „кулаци“, следователно не са репресирани от „народната власт“. От личните истории разбирам, че част от тях са

били стимулирани от деца да се посветят на армията или милицията както в семейството, така и чрез каналите на училището, младежките структури на комунистическата партия и медиите. В един от случаите кариерата е тръгнала през структурите на Димитровския комсомол⁸⁾. Работата в армията или в милицията е била оценявана като престижна, авторитетна, сигурна, добре платена и не на последно място – сравнително краткосрочна поради специалния режим на пенсиониране. В спомените си интервюираните разказваха с гордост за новите социални мрежи, в които са били включени; за своята отговорна и важна служба на обществото; за героични моменти от носенето на службата. Встрани от споделените спомени оставаха неформалните мрежи (връзки), които са определяли кариерното развитие; бонусите и минусите на живота под пагон; скелетите в семейните гардероби, които са застрашавали кариерното развитие. На преден план излизаше усещането за власт и контрол и високата позиция в ценностната скала на тогавашното общество. Те се определят в рамките на фамилната си история, но като водещи индивиди, личности със заслуги към обществото.

Децата на...

Членовете на тази условна група живеят наблизко и се знаят от деца. Техните, а по-точно – на родителите им – жилища, са групирани в стар столичен квартал. Необходимо е да се отбележи, че въпросните стари жилища са заети от семействата на родителите им по силата на настаняването в така наречените „комунални квартири“⁹⁾, за които са успели да се преборят в процеса на реституция. Те всички са получили основното си образование в близкото училище, което е набирало ученици на териториален принцип съгласно с тогавашните разпоредби. Ще рече, поне част от учениците в съответната паралелка са принадлежали към един и същ социален слой на старите (буржоазни) софийци, а друга част са били от „новите граждани“. Известен избор са имали при записването в гимназия. Конкретната група не е имала порив към сериозно контролираната квота за обучение в езиковите гимназии. Родителите, които са основен авторитет и притежават властта да контролират избора на децата си, предпочитат те да завършат с отличен успех локалното (достатъчно престижно, столично) училище. Усилието, което се изисква от децата, е да учат така, че да „влязат в университет“. За техните семейства алтернатива на висшето образование не е съществувала.

Личните истории на хората от тази група включват усещане за предопределеност и сигурност. Всеки от тях е имал малко над средния успех в университета, всеки има лични истории на участниците в специфичната българска сексуална революция и лекия нюанс на бохемската младост. За разлика от генерацията на родителите си те не са били длъжни да се подчиняват на болшевишкия тип поведение или външен вид. Личните истории обаче са белязани

от спомена за дълг и отговорност (най-вече към семейството) и за висок професионализъм. По-пространните разговори насочват и тук към неформалните мрежи (връзки) на семействата, които са осигурили отговорна позиция на „нашето“ момче/момиче. От разговорите за тях, макар и да са били отлично професионално реализирани преди 1989 г., някак на преден план излизат родителите. „Син на...“ или „дъщеря на...“ бе формулата, която ги определяше.

Колелото на живота

Изследваните млади пенсионери от градчето Z са избрали да се завърнат при възрастните си родители. Повечето от тях се изправят за пръв път срещу възможността да осмислят времето си чрез микроземяделие (в рамките на двора си). На помощ идват както опитът на възрастните родители, така и неформалните връзки с пенсиониран агроном или ветеринар. Те бързо изграждат мрежи за обмен на информация и взаимопомощ, в които водещ е състезателният дух (кой ще свари най-добра ракия, кой ще отгледа най-вкусни домати и пр.). Споделя се наученото от вестниците, а напоследък и от интернет. С много хумор се разказва за провалите (напр. за единствения опит да се гледа дребен рогат добитък – козлето, което изпочупило керемидите и без време станало курбан), но в разговорите по-често се споделят успехите на първопроходци, които са се справили отлично с новото предизвикателство. Спокойствието да експериментират в овощната градина и с асмите, идва от това, че всички те получават пенсии и изхранването им не зависи от добива във високо рисковото селско стопанство. Въпреки опитите си не успях да получа коректна информация за размера на пенсиите на работилите в силовите структури. От наблюденията си и от разказите смятам, че мога да твърдя, че държавата им осигуряваше поне двойно по-висока пенсия от тази на майка ми, която 40 години е учила българчетата на четмо и писмо. Тя бе носител на орден „Кирил и Методий“ – най-високата степен на признание за начална учителка. Част от нейните азбукарчета днес са световно признати професори, които общуват с мен, защото съм нейна дъщеря... Тя също се завърна след пенсионирането си в градчето Z.

При добро планиране на разходите младите пенсионери си осигуряват достатъчно дърва за огрев през зимата и достатъчно захар за затваряне на компоти и варене на ракия. Справят се и с високите разходи за лекарства и заболяване. Тези дребни, на пръв поглед, детайли ги отличават от мнозина по-млади, живеещи в градчето, които нямат постоянна работа, не са социално осигурени и вече не варят ракия, защото няколкото килограма захар нарушават за дълго оскъдния им финансов баланс¹⁰⁾.

Младите пенсионери с гордост споделят, че се грижат (са се погрижили) за възрастните си родители, осигурявайки им достойни старини, и имат възможността да ги изпратят както се полага. Гордеят се, че са „оставили“ на децата си

жилища в градовете, че използват „връзките си“ за кариерното им развитие и че им помагат, като споделят селскостопанската си продукция и гледат внуци. Ако децата са емигрирали, летните им ваканции са повод за демонстриране на модерен провинциален живот. Така по много важната ос на фамиленото развитие хората от тази група се чувстват важни и оценени. Но това не е всичко.

Сравнително добрите им пенсии им позволяват лукса на свободното време, което те уплътняват чрез включване в много интензивни локални мрежи. В градчето Z функционират активно пенсионерски клуб „Будители“, ловно-рибарско дружество „Сокол“, туристическо дружество „Бързица“, спортен клуб „Z – борба“, общество „Приятелите на Русия от старопрестолния Великотърновски регион“, Клуб на запасните офицери и пр. Всички интервюирани и/или техните съпруги активно участват в повечето дейности на изброените клубове, а често са и инициатори на конкретни проекти. По силата на изграденото в тях (р)еволуционно (марксистко-ленинско) мислене, те изпитват искрена признателност към българската комунистическа партия, която според обяснителния им модел е осигурила възможността за личните им успешни стратегии. Неразделна част от емоционалността им е дълбоката *съветофилия* (част от тях са специализирали в СССР и с искрена гордост разказват спомените си от щастливата и успешна младост), която се трансформира в *русофилия* след разпада на „нерушимия съюз на свободни републики“.

С много външение и гордост ми разказват за участията си в националния събор на приятелите на Русия в България на язовир „Копринка“. Повторяемите празнични събития, като това и като Празника на градинарската чорба, вече са институционализирани форми на тяхната видимост в обществото. Удивително натовареното им със светски събития време, изглежда, компенсира строгия ритъм на младостта им, подчинена на кариерното развитие в силно йерархизирани институции, грижите по изграждане на собствен дом, за децата и за близките. Кое е по-важно – тези икономически сравнително слаби хора имат много сериозен социален капитал и съответстващото му влияние в малкото градче. Подразбира се, че те определят електоралните нагласи на много голяма мрежа от хора, с които общуват постоянно.

Много различно протича животът на софийската група. Пет от седемте ѝ членове по една или друга причина нямат постоянен партньор във времето на изследването. Петимата живеят в жилищата на възрастните си родители и бидейки безработни, разчитат на приходите от пенсията им. Многократно се коментираше страхът от неминуемата смърт на родителите. Практически това би означавало край на дребните доходи, на които те разчитат във всекидневието. Всеки извънреден разход, като задаващ се ремонт на покрива на старата софийска кооперация, в който са длъжни да се включат, предизвиква паника. Цялата група коментира, възмущава се, мисли как могат да се намерят пари за излизане от кризисното състояние. За периода на наблюдението от година и три месеца

никой от тези все още здрави и добре образовани хора не намери „подходяща“ работа, макар възможностите да се използват широките социални контакти от миналото, да са все още налице. Особено ме впечатли случай, при който на един от мъжете бе предложено да се снима като статист в киностудия „Ню Бояна“. Офертата включваше хонорар от 30 лв. на ден в продължение на месец, плюс кетъринг и транспорт. Възможността го изкуши, направи пробни снимки, ходи на първа проба на сценичния си костюм. Ненадейно се отказа: „Как ще ставам циркаджия!? Те знаят ли кой съм!?“, бе обяснението му.

Носталгията по успешното минало е основна тема в разговорите им. За бедното и безперспективно настояще са виновни дежурните заподозрени в така наречените леви медии. Един от членовете на групата все още преживява и демонстрира открито емоционалната си привързаност към комунистическата партия и често коментира „грешките в развитието“ ѝ след 1989 г. Гордостта не му позволява да се обърне към успешните бизнесмени, „партийни другари“ от миналото, за да си осигури работа. Обяснимо е, той има съпруга с невисок, но постоянен доход.

Голяма част от енергията на тази група отиваше в това да проучва възможностите за купуване на цигари без бандерол¹¹⁾ и евтино пиене (най-вече бира) за много честите си сбирки. Основната информация, която обменят помежду си тези хора, които неусетно се плъзгат надолу по спиралата на бедността, е как да си осигурят необходимите стоки и услуги на най-ниска цена. В същото време, те са много сплотени и се притичват на помощ на всеки, който има нужда за решаване на многобройните проблеми на всекидневното. Не регистрирах разговори за какъвто и да било социален живот извън кръга на семейството и близките приятели. Липсата на средства, за да отидат на почивка или за каквито и да било забавления, се прикриваше с извинението, че имат грижи за възрастните родители и домакинствата си. Мога да обобщя, че те формират затворена в себе си група без влияние извън обхвата ѝ, която обаче им служи като спасителна мрежа чрез обединения социален капитал.

Констатации

Скромните материали, с които разполагам, не ми позволяват да правя каквито и да били сериозни изводи или заключения. Мога само да констатирам, че двете групи са тръгнали от несравнима стартова позиция, развили са успешни кариери, но през 90-те години съдбите на членовете им се развиват по коренно противоположен начин. Младите пенсионери осъществяват успешни стратегии за адаптиране в това, което може да се нарече обратна рурализация, и по този начин, макар и с труд, удържат жизнения си стандарт, социалните мрежи, социалния си капитал. Градските им „набори“ показват много ниска адаптивна способност към промененото общество. Те се удържат с усилие от устремно слизване надолу по спиралата на бедността, свиват обема и относно-

телната стойност на социалния си капитал. Материалите показват и две много различни измерения на синовия дълг: да дадеш сигурност на възрастните родители или да получиш (временна) сигурност от техните скромни доходи.

Представянето на двете изследвани малки групи обаче има шанс да постигне научната си цел – да освети част от различията в позициите на съвременните (постсоциалистически) възрастни хора. Остава да бъде изпълнена задачата – да бъдат извършени по-мощни и задълбочени проучвания, за да се разчупи клишираната форма на третиране на старостта в постсоциализма.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Порових се из актуалното българско законодателство. Определението за „старост“ може да бъде открито в сайта на НОИ в раздела за получаване на пенсии по старост. <http://www.nssi.bg/pensions/grantpensions/424-pntd> последно посещение на 23.08.2017 г. Видно е, че стари имаме шанс да станем след 10 години, живот и здраве.
2. Пречупването на мисленето им за частната собственост и идеята да се пуснат наематели в „изграденото с толкова жертви“ градско жилище, за да се компенсират ниските пенсии и да заработи в тяхна полза по-раншната им инвестиция, заслужава отделно проучване.
3. Благодаря на доц. д-р Петя Банкова за много интересния теренен материал, събран от напълно градски хора, опитващи се да отглеждат тиквички за внуците (в нежелана, непозната, но новопридобита земя).
4. В Закона за всеобщата военна служба от 1958 г. е записано, че пределната възраст за пенсиониране на свръхсрочно служещи сержанти и старшини е 55 години. Особено проявилите се или ценните за Въоръжените сили е можело да работят до 60 години. За офицерския състав не е разписана възраст, но е упоменато, че сержантите и офицерите могат да се пенсионира след навършване на 25 години трудов стаж. Това определя възможността военните да се пенсионира под 50-годишна възраст. Благодаря на д-р Илия Вълев за тези данни.
5. Вероятно по-коректно е да се изпише: „вградили са се в партийно обвързаната нова икономика“.
6. Виж напр. Konstantinov, Thuen, Kressel (1998).
7. Парадоксално, но така наречените „ало-измамници“ и съвременните „строители на финансови пирамиди“ са по-информирани от някои изследователи и неслучайно се насочват към групата на пенсионерите в България. Не зная на каква цена измамените пенсионери са спестявали немалки суми, но като успешно работеща жена, дори и не мога да мечтая за спестяванията, които, както научавам от медиите, са дадени на измамниците.
8. Младежката комунистическа организация, която по съветски образец обхващаше почти изцяло младите хора от прогимназиална възраст докъм 22 години.

9. Вече закъсняваме с изследването на темата за комуналните квартири, защото и потърпевшите, в чиято собственост са настанени „новите хора“, и първите генерации граждани (дошли най-вече от село), които са настанявани в отделни стаи в чужди жилища, по биологични причини си тръгват. Ранните ми спомени са от живот в такава квартира, но те са откъслечни, защото във всеки възможен момент бях изпращана на село, при баба, а спомените ми от детството на село са много ярки и щастливи.
10. Тепърва ще бъде изследвана тази внушителна социална група, родена в края на 60-те години на XX век, която според мен ще бъде сериозно предизвикателство пред социалната политика на следващите правителства.
11. Докато пиша това, установявам, че отдавна по пазарите не са ми шушнали доверително: „Цигари, цигари, дамски, мъжки цигари“. Като част от експеримента, по времето на изследването придружих една от дамите в групата до Женския пазар. Тя ми разказа толкова много за семейството и живота на доставчицата си на цигари, че очевидно връзката им надхвърля краткосрочните отношения между продавач и купувач. Знаеше точно къде, кога да се срещнат, как да е сигурна, че няма да попадне в полицейска акция, и пр.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Belyaeva, L. A. (2006). Social Stratification and Poverty in Russia's Regions. *Sociological Research*, 9, 52 – 62.
- Caldwell, M. L. (2007). Elder Care in the New Russia: The Changing Face of Compassionate Social Security. *Focaal*, 66 – 80.
- Carroll, J. & Wierciński, H. (2016). Challenges of Health, Demographic Changes, and Wellbeing in Post-socialist Societies. *Anthropology of East Europe Review* 34(1).
- Chudakova, T. (2017). Caring for Strangers: Aging, Traditional Medicine, and Collective Self-care in Post-socialist Russia Medical Anthropology Quaterly. *International Journal for the Analysis for Health*. Volume 31, Issue 1 March, 78 – 96.
- Clark, M. (1967). The Anthropology of Aging, a New Area for Studies of Culture and Personality. *The Gerontologist*, Volume 7, Issue 1, 55 – 64.
- Clifford, G. (1973). Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture *The Interpretation of Culture*, NY: Basic Books.
- Dox, E. 2011. Postmodernism is dead. *Liberal review* [Докс, Едуард. 2011. Постмодернизмът е мъртъв. *Либерален преглед*]
<http://librev.com/discussion-culture-publisher/1381-2011-10-21-19-20-12>
Last visit 22.08.2017.
- Karamichova, M. (2013). *Dynamics of holy places and pilgrimages in post-socialist Bulgaria*. Veliko Tarnovo: University Press [Карамикова, М. (2013). *Динамика на свети места и поклонничества в постсоциалистическа България*. Велико Търново: Университетско издателство].

- Karamihova, M. (2016). Gardener's Soup Festival in Zlataritsa – Development of Cultural Tourism or Pre-Elections Campaign: a case study. *Venets: The Belogradchik Journal for Local History, Cultural Heritage and Folk Studies*. Volume 7, Number 2, pp. 185 – 211.
- Konstantinov, Y., Thuen, T. & Kressel, G. M. (1998). Outclassed by Former Outcasts: Petty Trading in Varna. *American Ethnologist* 25(4):729 – 745.
- Parsons, M. (2014). *Dying Unneeded: The Cultural Context of the Russian Mortality Crisis*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Robbins-Ruszkowski, J. C. (2013). Challenging Marginalization at the Universities of the Third Age in Poland. *Anthropology & Aging* 34:157 – 169.
- Robbins-Ruszkowski, J. C. (2014). Thinking with “Postsocialism” in an Ethnographic study of Old age in Poland. *Cargo*, Vol. 12, No. 1 – 2, 35 – 50.
- Тепавичаров, В. (2016). *Political anthropology of UDF supporters*. “Doctor of Science for Culture” in scientific field 3. Social, economic and legal sciences, professional field: 3.1. Sociology, Anthropology and Culture Studies. Manuscript [Тепавичаров, В. (2016). *Политическа антропология на привържениците на СДС*. „Доктор на науки за културата“ в научна област 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление: 3.1. Социология, антропология и науки за културата. Ръкопис].

POSTSOCIALISM AS A FERRIS WHEEL (Political-gerontological Essay)

Abstract. The article presents the first results of a pilot study in the field of social gerontology. The key features of two groups of retirees in the post-socialist period (a metropolitan city – a small town), derived from radically opposite families (communist elite – middle hand peasants), are traced and analyzed. A special emphasis is placed on the political influence that members of both groups have in their local space.

✉ **Prof. Margarita Karamihova**
University of Veliko Turnovo
2, T. Tarnovski St.
5003 Veliko Turnovo
E-mail: karamihova_m@abv.bg